

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

Arhiv Bos. krajine B. Luka
ABK 209-MG-III/124

Makić Vladimir:

SJEĆANJA NA USTANIČKE DANE I BORAVAK
U KONCENTRACIONIM LOGORIMA

L e g e n d a :

- 25 stranica kucanog teksta na mašini;
- sjećanja autorizirana;
- sjećanja pribilježio Milan Vukmanović;
- sadržaj sjećanja: biografski podaci, školovanje u Učiteljskoj školi u Banjoj Luci, ustanički dani 1941.godine u regionu Prijedora, zarobljavanje, boravak u Crnoj kući i slanje u logore;
- sjećanja notirana od 7.oktobra 1974.do 17.januara 1975.godine.-

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-III/124

M A K I Ć   V L A D I M I R

Rodjen sam 25.maja 1910.godine u selu Romanovci u porodici Jove Makića i majke Marije, rođene Toderović. Osim roditelja i mene u porodici su još bili brat Ljubomir (1905.) i sestre Jelka (1902.) i Savka (1913.).

Osnovnu školu pohađjao sam u Romanovcima. Učitelji su mi bili Nikola Vurdelja i Desanka Vukić. Školu sam završio 1924.godine i upisao u Nižu gimnaziju u Bos.Gradišci. Direktor Niže gimnazije bio je Mato Divić, a kasnije Ćorić. U Učiteljsku školu upisao sam se 1928.godine. U mom odjeljenju prvog razreda bilo je skoro 50 učenika tako da je bilo prilično glomazno i nepodesno za pedagoški rad. U drugom razredu podjelili su nas na dva odjeljenja; u jednom se učio francuski, a u drugom odjeljenju njemački jezik. U mom odjeljenju bili su: Milan Vrhovac, Stojan Makić, Vojo Nikolić, Mirko Pekić, Milan Dević, Ostoja Janjić (poginuo na Kozari), Dušan Pantelić (poginuo već 1941.godine), Milovan Kosanović i dr. Sve su to bili poznati učesnici NOB-e.

Za vrijeme školovanja u Banjoj Luci stanovao sam u Djačkom domu kod današnjeg kina "Kozare". Kada je dio Djačkog doma zauzelo Narodno pozorište 1931.godine, pitomce doma Banovinska uprava rasporedila je po privatnim stanovima i plaćala kiriju stanodavcima. Za plaćanje kirije dobivali smo po 150 dinara. Bio sam tada u trećem razredu Učiteljske škole. Učiteljska škola preselila se u novu zgradu već naredne godine i svi smo ponovo bili zajedno u Djačkom domu.

U privatnom stanu Šajinovke, koja je već tada bila starija žena, stanovali su sammom u istoj sobi Branko Ćopić i Dušan Pantelić. Branko je tada pohađjao prvi razred Učiteljske škole. Stalno je čitao, a navika mu je bila da stal-

no gladi kosu. Najčešće je šutio, a kada je govorio bilo je to uz obavezan smješak, a vrlo česte i komično.

Već nakon tri mjeseca iselili smo se iz ovog stana jer nam je stanodavka otkazala. Novi smještaj našli smo kod limara Livnjakovića u ulici Ivana Frane Jukića. U jednoj sobi sa 4 kreveta stanovali smo Branko Ćopić, Ljubo Krneta, Milan Vrhovac i ja. Ljubo Krneta je imao običaj da se sladi sa gazdaričinim slatkom sa ormara, zbog čega se ona, razumije se, ljutila.

Budući da su uslovi bili loši, naročito za učenike, nakon tri mjeseca Milan Vrhovac i ja preselili smo se kod Hromatke u ulici Gundulića. Stanovali smo u sobi sa dva ležaja. Budući da je jedan od pomenuta dva ležaja bio veoma loš mijenjali smo se na krevetu svakih 15 dana. U drugoj sobi stanovali su neki ruski emigranti, koji su negdje radišni kao činovnici. Kod Hromatke smo ostali sve do završetka trećeg razreda, odnosno do školskog ferija.

U četvrtom i petom razredu stahovao sam u Djačkom domu kod današnjeg kina "Kozare". Stanovali smo na spratu, dok je u prizemlju bio smješten Etnografski muzej.

Medju učenicima postojao je živ interes za politička zbivanja. Pratili smo novine i diskutovali o političkim događajima i odnosima. Svi smo bili manje ili više siromašni. Pola cigarete pušilo je po pet učenika.

Manje više svi smo bili napredno orijentisani. Postali smo svjesni socijalnih razlika i socijalnih nepravdi u postojećem društvu. Išli smo na priredbe u Radnički dom, a navijali smo za "Borac" i "Balkan". Dušan Pantelić igrao je za klub "Krajišnik" jer mu je klub obezbjeđivao ručak. Inače, bio je više gladan nego sit. Dušana su ustaše ubile u Konopljima u Busnovi kod Prijedora 1941. godine.

Pitomci djačkog konvikta i učenici Učiteljske škole išli su na predavanja KAB-a. U odjeljenjima smo i mi učenici držali predavanja. Sjećam se jednog takvog predavanja koje sam ja održao u petom razredu sa temom "Prosvjeđivanje narednih masa".

Kao pitomci djačkog konvikta štrajkovali smo gladju 1932. godine, negdje u jesen. Štrajk je izbio zbog loše

Arhiv Bos. kraljeve B. Luka

ABK 209-MG-III/124

hrane. Odbili smo da ručamo. Bio je to prilično bučan protest. Došao je direktor Vujasinović i dao obećanja da će se ishrana u cjelini poboljšati.

Kada se u Učiteljskoj školi završila školska godina, mi maturanti izašli smo na ulicu i svoje veselje za završetak djačkih dana izražavali smo pjesmom i šutanjem djačkih kapa od pruge kod Učiteljske škole pa sve do zgrade Narodnog pozorišta. Na kraju te školske godine Branko ^{Matevulić} ~~Popić~~ se napio i došao u sukob sa vaspitačem Marotom.

Često sam bio u društvu sa učenikom i već tada pjesnikom Milom Bekutom. Bio mi je blizak i veoma drag. Mile je živio u trajnje teškim materijalnim uslovima. Volio je ljude, a naročito one koji su bili siromašni, sve one koji su bili u društvu izrabljivani. Svoja napredna politička predljudenja nije skrivao.

Mile Bekut samo je jedno vrijeme stanovao u djačkom internatu. Napustio je internat jer nije imao sredstava za uplatu troškova izdržavanja. Stanovao je kod kolega privatno, ali je veoma često dolazio kod nas u internat na ilegalno spavanje. Tada smo se na razne načine dovijali da ga prikrijemo. Ilegalno smo mu donosili hranu. Voljeli smo ga i cijenili kao izuzetno dobrog druga. Od svih učenika Mili Bekutu najbliži je bio Milenko Miladinović i s njim se najviše družio.

U Učiteljskoj školi grupa učenika osnovala je djačko društvo "Crna kita" u kome su kao članovi bili, koliko se sjećam, Boško Šiljegović, Milenko Miladinović i još neki. Svi članovi bili su dužni da sve ono što imaju zajednički dijele.

Hrana u internatu po kaloričnoj vrijednosti često nije bila dovoljna za mlade ljude. Jedan primjer to može najbolje ilustrirati. Kada sam jednom ušao u sobu primjetio sam kako Nemanja Vlatković prži kožu od slanine koju je negdje našao. Na pitanje Nemanja mi je odgovorio: "Pržim kožu da se najedem!". Praktikovali smo da podjelimo hranu iz paketa koje su pojedinci s vremena na vrijeme od kuća dobivali. Slanina se inače tako rezala da na njoj skoro ništa ne ostane. Što se tiče Nemanje, on je bio izuzetno dobar drug.

Boško Šiljegović često je praktikovao da karikira politički život i ponašanje poslanika. U odjeljenju za vrijeme

odmora penjao se na školsku klupu, stavljao šešir na glavu i imitirajući stav poslanika počinjao da govori: "Narode, marvo, glasajte za mene! Izradiću vam mostove preko mora! itd." Na taj i slične načine ismijavao je političare građanskih partija, izborni sistem, a i buržoaski sistem u cjelini.

Poslije završetka učiteljske škole dobio sam mjesto učitelja u selu Cikote kod Prijedora. U školi sam bio jedini učitelj. U svom prosvjetnom radu u selu usko sam saradjivao sa Ostojom Janjićem. Ostoja je poginuo kao komandir omladinske čete na Balju za vrijeme kozaarske ofanzive 1942. Ostoja Janjić bio je iz Lamovite, a radio je kao učitelj u selu Gornja Dragotinja.

I Ostoja Janjić i ja nastojali smo da zajedničkim snagama što je moguće više pružimo prosvjeđivanju sela. Mlade smo odgajali u revolucionarnom duhu, a seljacima smo objašnjavali politička zbivanja. Vrlo smo često govorili o socijalnim nepravdama i eksploataciji seljaka.

Mobilisan sam 1. aprila 1941. godine. Javio sam se u jedinicu iz mog ratnog rasporeda: Peta veterinarska bolnica u Samoboru, kod Zagreba. Pri štabu ove veterinarske bolnice bile nas je jedno desetak. Mačekova garda nas je 8. ili 9. aprila 1941. godine razoružala i zatvorila u zgradu Osnovne škole u Samoboru. Tu nas je zatvorene i zatekla okupacija, odnosno dolazak njemačke vojske. U međjuvremenu, mačekovci su jednog vojnika iz naše jedinice isprebijali. Došao je neki njemački oficir i naredio da nas iz zatvora puste. Svi smo odvedeni u zgradu opštine u Samoboru, gdje smo dobili putne isprave za put do Zagreba. Trebalo je da se svi javimo u jednu ustanovu koja je djelovala kao zbirni logor za ratne zarobljenike. Dovedi su nas u ovaj sabirni logor. Znao sam da će nas odvesti u zarobljenništvo. Odlučio sam da pobjegnem. U svom koferu imao sam zapakovano civilno odijelo. Skinuo sam odijelo-uniformu i kao civil sa kantom za smeće u ruci izašao sam iz logora. Usput sam sreo školskog kolegu Jovana Gaćešu, koji je bio mobilisan u neku poštansku jedinicu pri PTT Zagreb. Ilegalno smo se nastanili u Zagrebu i čekali podesnu priliku da se prebacimo u Bosnu. Dolazak Njemaca Zagrebčani nisu rado dočekali. Isti je slučaj bio i sa dolaskom Pavelića. Dolazak Pavelića očekivale su na Jelačićevom trgu samo neke starije žene.

Arhiv Doc. krajine B. Luka

ABK 209-MG-III/124

Gaćeša i ja ostali smo u Zagrebu svega dva do tri dana. Bilo je to vrijeme uspostavljanja ustaške vlasti. Odlučili smo da što prije napustimo Zagreb. Ukrcaali smo se u neki teretni voz koji je išao prema Sisku i Bosni. Bili smo prikriveni u teretnim vagonima. Iz svog skrovišta izašao sam tek u Bos. Novom. U Bos. Novom susreo sam jednog poznatog učitelja koji mi je tom prilikom rekao: "Dosta ste vi Srbi do sada sudili!". Bio sam iznenađen da je ovaj Musliman, s kojim sam se kao kolega od ranije poznao, mogao da ima takav stav. Budući da je on još živ, njegovo ime ne želim da pominjem. Razočarao me je kao čovjek.

Kada je teretni voz produžavao put prema Banjoj Luci ukrcao sam se u kompoziciju. U Prijedoru sam sišao, a Gaćeša je nastavio put za Banju Luku.

Došao sam u selo Cikote. U mom stanu u školi našao sam ženu i dijete. Uzgred rečeno, oženio sam se 4. septembra 1938. godine sa Kordom Persom, sestrom Zdrave i Vojina Korde. Bili smo sretni što smo se živi i zdravi našli.

Za moj dolazak uskoro je doznalo selo. Stanovnicima bilo je drago što sam se vratio. Pošto seljaci nisu znali političku situaciju, uveče sam održao zbor pred školom na kome sam ih upoznao o političkoj situaciji koja je nastala poslije okupacije. Istakao sam da je naš narod slobodoljubiv i da će znati da pruži otpor njemačkoj oružanoj sili, a naročito domaćim izdajnicima. Tada su naišla dvojica ustaša: Ivića Kovačević rodom iz Trna i Suljo Bašić, radnik iz Ljubije. Svezali su me i po noći odveli u Ljubiju. Tukli su me dok su me vodili. Bilo je to krajem maja 1941. godine. Komandir stanice u Ljubiji bio je rodom iz Mijske Glave ili Šurkovca, a ranije je kao žandarm službovao u Makedoniji. Ovaj komandir je tada ovoj dvojici ustaša rekao: "Što ste ga doveli? Što ga niste usput ubili?". I ranije sam pomišljao da će me ubiti, a ove riječi su to i potvrdile.

Žandarmi su me sproveli u Prijedor. Smjestili su me u zatvor. U zatvoru je već bio Mladen Stojanović. Od svih uhapšenika u ćeliji bio sam samo ja učitelj. Osim dektora Mladena Stojanovića u ćeliji su još bili: Jevrejin Sabataj, trgovac iz Prijedora i dva do tri seljaka iz okoline Prijedora. U zatvoru su nas Njemci čuvali kao taoce, što sam kasnije doz-

nao. Mladena sam od ranije poznavao, a i trgovca Sabataja. Mladen nam je tada rekao da rat još nije završen i da će narod pod vođstvom Komunističke partije nastaviti rat protiv okupatora. Iz Mladena je zračio optimizam.

Sabataj je bio sav utučen. Rekao mi je: "Vlado, ja sam tvoj račun precrtao. Nisi mi više ništa dužan."

Poslije jedno petnaest dana bili smo Mladen i ja pušteni iz zatvora. Ja sam pušten jedan ili dva dana ranije. Međjutim, Mladena su poslije ponovo zatvorili.

Iz zatvora otišao sam kući i kao učitelj završio školsku godinu. Sve se odvijalo u klimi straha od ustaških represalija. Razmišljao sam o Mladenovim riječima izrečenim u zatvoru da će narod nastaviti oružanu borbu protiv njemačkih okupatora i domaćih izdajnika.

U junu 1941. godine krenuo sam u Banju Luku u posjetu roditeljima moje žene, Mili i Djuji Kordi. Oni su tada stanovali u ulici Muftijina kula (danas, mislim, Njegoševa ulica). U kući sam zatekao i Zdravu Kordu. Razgovarali smo o političkoj situaciji. Zdrava mi je govorila da će doći do opštenarodnog ustanka, da ćemo pobjediti gadove i da će doći do uspostavljanja narodne vlasti. Iz njenih političkih ocjena izbijala je mržnja prema okupatorskoj vlasti i fašizmu.

Bio sam u Banjoj Luci svega jedan dan. U vozu za Prijedor susreo sam se sa Milošem Popovićem. Kao dobri poznanici i kolege iz Učiteljske škole srdačno smo se pozdravili. Razgovor je ubrzo prešao na ocjenu političke situacije. Rekao mi je da će po direktivi KPJ ubrzo doći do opštenarodnog ustanka i da treba prikupljati oružje i politički pripremati narod za taj trenutak. Pomenuo mi je da namjera va da se prebaci u Srbiju.

Miloša Popovića poznavao sam iz Učiteljske škole kao izuzetnog čovjeka, dobrog druga, revolucionarnog i vatrenog govornika. Po svojoj inteligenciji i intelektualnoj širini odskakao je od svih ostalih. Dok je Stojan Makić bio staložen i miran, Miloš je bio veoma vatren, impulsivan, zagrižan idejama. Iz pomenutog razgovora sa Milošem uočio sam

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-III/124

njegov neskriveni optimizam.

Miloš je volio i cijenio ljude. Nasuprot njemu, njegov brat Milevan bio je reakcionaran u svojim političkim pogledima. Bila su to dva brata, ali dva politička pola međusobno suprotstavljena.

Susret sa Milošem bio mi je drag. Dio svog optimizma prenio je i na mene. Kada sam došao u Cikote, širio sam ideje u narodu o predstojećoj borbi protiv okupatora. Počeli smo prikupljati oružje. Skupili smo nešto oružja; svega par pušaka i nešto metaka. Tako je, naprimjer, koliko se sjećam, Stojan Milojica donio jedan karabin. Ranije sam imao lovačku pušku, ali su je ustaše odnijele prije mog dolaska.

Sa seljacima iz Cikota učestvovao sam krajem jula 1941. godine na rušenju pruge kod Gornje Dragotinje. Naime, iz Gor. Dragotinje nam je javljeno da se narod okupi da bi se išlo na rušenje pruge.

Pruga je bila razorena u dužini od oko 300 metara. Naišao je voz sa vojskom iz Bos. Novog. Došlo je do borbe. Bilo je dosta poginulih. Iz sela Cikote niko nije poginuo, ali je bilo poginulih iz sela Dragotinje.

Došlo je do ustaške kaznene ekspedicije. Ubijali su od reda sve, čak i žene i djecu.

Sa narodom na rušenju pruge iz sela Dragotinje bili su Ostoja Janjić i Žarko Zgonjanin. Mislim da su oni bili i organizatori ove akcije, onosno neposredni rukovodioci.

(P r e k i d)

7. oktobra 1974. godine

Banja Luka

(Vlado Makić)

Arhiv Bos. krajine B. Luka
ABK 209-MG-III/124

(N a s t a v a k)

ABK 209-MG-III/124

Moje selo, odnosno školsko područje Cikote i Jugovci bilo je šarolikog nacionalnog sastava sa Srbima i Muslimanima. Selo Jugovci bilo je muslimansko. Za ovo područje bilo je vezano i selo Volar.

U Jugovcima je živio Ahmet beg Cerić - Kapetanović, u narodu nazvan i poznat kao Ćoribeg jer mu je jedno oko bilo oštećeno. Prije rata bio je predsjednik opštine u Ljubiji i politički je pripadao udruženoj opoziciji. Budući da nije prihvatao ustaški režim, odmah poslije uspostavljanja ustaške vlasti bio je smenjen sa položaja, a možda je i sam dao ostavku. Vratio se u selo Jugovce gdje mu se nalazila kuća sa imanjem. Bio je pristalica bratstva i jedinstva Muslimana, Srba i Hrvata. Mrzio je Njemce i ustaše i nazivao ih je pljačkašima. Muslimanima je govorio da niko ne ide u ustaše i da treba da lijepo žive sa svojom braćom Srbima. Govorio je da će okupatorska i ustaška vlast propasti, a da će Njemačka i Italija izgubiti rat. Znao je da veoma oštro izruži Muslimana sa drugog područja koji je blagonaklono gledao na okupatorsku vlast i ustaški režim.

Po noći sam išao do njegove kuće da slušam vijesti i da sa Ahmet begom porazgovaram. On je često odlazio u Štab prvog bataljona Drugog odreda u šumi Karan u kome je bio kao komesar Žarko Zgonjanin, a komandant Ratko Marušić. Od njih je dobijao direktive političke prirode.

Kod porodice Korda u Banju Luku dolazio sam u julu i avgustu 1941. godine. Sa sinom Radenom moja žena Persa boravila je jedno vrijeme u Cikotama, a i u Banjoj Luci kod svoje majke.

Mile Korda svojevremeno je radio kao željeznički službenik u Svodnoj. Tamo su se i rodili Zdrava, Vojin, Persa, Nevenka, Dara i Zorka. Sin Stojan radio je u Kozarcu. Mile Korda je premješten u Banju Luku 1936. godine i radio je na željezničkoj stanici Kraljev drum kod Učiteljske škole u Banjoj Luci. Već naredne godine bio je penzionisan. Do 1938. godine porodica Korda stanovala je na Predgradju, a poslije se preselila u ulicu Muftijina kula, danas Njegoševa ulica.

Stojana Kordu zatekao je rat 1941. godine kao nadzornika pruge u Osijeku. Iz Osijeka je otišao u Knin i tamo preživio rat. U toku rata pomagao je partizane, ali mi nije poznato u kakvim sve oblicima.

Stojan je rođen 1907. godine, Zorka 1909, Vojin 1910., Persa 1913., Nevenka 1915., Darinka 1917., Zdrava 1922. godine. Imali su još dvije kćerke, koje su kao djeca umrle.

Vojin Korda studirao je u Beogradu na pravnom fakultetu. Rat ga je zatekao u Beogradu kao službenika Ministarstva socijalne politike. Ranjen je u toku njemačkog bombardovanja 6. aprila 1941. godine. Još prije rata bio je politički veoma napredan. U toku rata živio je ilegalno u Beogradu i ilegalno radio.

Nevenka Korda bila je udata u Srpcu za trgovca Živka Savića. Kod nje je bila skrivena 1942. godine Zaga Umičević. Darinka Korda bila je 12. jula 1941. godine iz Banje Luke deportirana u Srbiju sa transportom banjalučkih Srba. Nosila je sa sobom i dijete od tri mjeseca. Bila je udata za Ranka Šunkića, službenika u PTT Banja Luka. Kada je ovaj transport prolazio kroz Prijedor, s njom sam razgovarao na željezničkoj stanici. U toku rata sa porodicom je boravila u Svilajncu. Vid Šunkić, brat njenog muža, koji je s njima zajedno bio u Srbiji, koji je saradjivao sa partizanima, zaklan je od četnika 1943. ili 1944. godine.

Zdrava Korda politički se formirala pod uticajem Vojina. Pohadjala je Realnu gimnaziju u Banjoj Luci i maturirala 1940. godine. Bila je odličan učenik i politički veoma aktivan član SKOJ-a. U izvršavanju zadataka bila je neumorna. Koliko mi je poznato, u kuću Korde zalazio je i Djuro Pucar. Agenti su je uhapsili i iz kuće odveli u Crnu kuću. U ustaškom redarstvu strahovito su je mučili.

Koliko se sjećam, krajem avgusta 1941. godine Zdrava Korda došla je kod mene u Cikote. Rekla mi je da je bila kod drugova na Kozari. Oduševljeno je pričala o ustanku.

Krajem avgusta 1941. godine prisustvovao sam konferenciji u selu MARINIMA. Na konferenciji bili su prisutni Osman Karabegović, Mladen Stojanović, Žarko Zgonjanin, Ostoja Janjić, Lazo Lazić i drugi. Negdje uveče, konferencija je održana na otvorenom prostoru ispred neke kuće. Osman je govorio o po-

Arhiv. Doc. krajno D. Luka

ABK 209-MG-III/124

litičkoj situaciji i narodnooslobodilačkoj borbi, a Mladen Stojanović o bratstvu i jedinstvu i potrebi zajedničke borbe protiv neprijatelja. Na ovoj konferenciji bilo je negdje oko 50-ak prisutnih.

Škola nije radila. Novu školsku godinu nisam ni započinjao. Do avgusta, odnosno septembra dobivao sam platu.

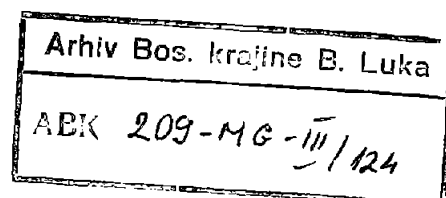
Ahmet bega Cerića ustaše su uhapsile, a potom i ubile 1944. godine na rijeci Sani. To su mi rekli poslije mog povratka iz zarobljeništva. Naime, poslije mog povratka prvo mi je bilo da upitam šta je bilo sa Ahmet begom. Bilo mi je neizrecivo žao što nije ostao živ. Imao je kćerku Devlu, koja je bila veoma napredna. Njegov sin bio je moj učenik u Osnovnoj školi u Cikotama.

Prvi partizani iz Cikota bili su Janko Popić, Slavko Mudrinić i Stevo Marčeta. Oni su bili prvi aktivni borci. U toku noći negdje u decembru 1941. godine kroz selo je prošla jedna desetina partizana. Oni su se priključili ovoj partizanskoj grupi i krenuli prema Grmeču. Poslije njih i ostali odlaze u partizane.

Do decembra 1941. godine išao sam po selima i politički radio. Moje stvari ostale su u školi u Cikotama, a porodica je prešla u Banju Luku.

Koncem januara 1942. godine, po dogovoru Žarka Zgonjanina i Laze Lazića, peta četa Prvog bataljona zaposjela je Cikote, Jugovce i Volar. Komandir je bio Stevo Rauš, danas general u penziji, a komesar Lazo Lazić. Osnovan je i narodnooslobodilački odbor u Cikotama, u koji su ušli: Mile Gojić (predsjednik), Dušan Drakulić, Uroš Milić i još neki. Obrazovana je i omladinska organizacija, čiji je rukovodilac bila, koliko se sjećam, Anka Ševo. Mjesni narodnooslobodilački odbor obrazovan je i u Radmirovcu.

Dobio sam direktivan zadatak da odem u selo Radmirovac (nekada se selo zvalo: Svinja). Otišao sam tamo početkom februara 1942. godine. Bio sam pri štabu pete čete sa zadatkom objedinjavanja rada narodnooslobodilačkih odbora. Sa Lazom Lazićem u Radmirovcu sam organizirao školu za opismenjavanje odraslih, posebno omladine od 15-20 godina starosti. Većinom je to bila ženska omladina i mlađi dječaci. Stariji

omladinci pohađjali su u školi kurs vojne obuke. Kurs je držao podoficir Stevo Adamović iz Volara (mislim da je sada general).

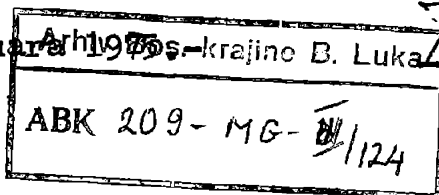
Na ovom području uopšte nije bilo četnika. Sav narod bio je za partizane. Sjećam se, kad smo sa jednom desetinom partizana zastali u zaseoku sela Jugovci, u kome su živjeli mahom Muslimani, kod kuće Ibrahima Cerića (rodjaka Ahmet bega Cerića), da su nas vanredno i oduševljeno primili. Muslimanskim ženama bilo je drago da vide partizane, a i mene s njima kao poznanika mještana i učitelja njihove djece.

Negdje u martu 1942. godine izvršen je veći napad ustaških i domobranskih jedinica iz pravca Šurkovca, Ljubije, Kalajeva i Prijedora u pravcu sela Jugovci, Cikote i Volar. Narod je masovno bježao preko rijeke Sane u pravcu sela Radmirovac. Ustaše su na pravcu svog kretanja pljačkali, palili i ubijali. Radi odmazde izvršen je protunapad na ustaško uporište Šurkovac, gdje je veći dio mještana prišao ustaškom pokretu. Ustaška orijentacija mještana bila je dobrim dijelom rezultat klerikalnog uticaja crkve koja se na čelu sa mjesnim popom povezala sa ustaškim režimom. Sa ustašama povukao se i sveštenik. U župnom stanu ispod jastuka na krevetu sveštenika našli smo pištolj, koji je zaboravio kada se u žurbi sa ustašama povlačio, odnosno bježao u pravcu Ljubije. Tom prilikom popalili smo kuće ustaških koljača.

Želio bih pomenuti još par detalja vezanih za pomenutu ustaškomobransku ofanzivu na sela Cikote, Jugovce i Volar. ~~Ekst~~ Ovi detalji su, mislim, veoma značajni.

Drugog dana poslije ustaške ofanzive na sela narod se iz zbijega vraćao na zgarišta svojih kuća. Ljudi su mislili da su se neprijateljske snage povukle i da napada više neće biti. Međutim, ustaše su primjenile lukavstvo. Negdje su se u blizini bili prikrili i kada se narod povratio ponovo su napali. Narod je u neredu počeo bježati, onaj dio seljana koji su se vratili svojim kućama. Sa vrećama i torbama ukrcali su se na kerep. Sana je bila nadošla. Kada su bili negdje na sredini rijeke zbog težine tereta kerep je počeo da tone i u vodama Sane utopilo se 40-50 ljudi. Isplivalo je iz nabujale Sane samo, mislim, dvoje ljudi. Svi su ostali stradali.

Banja Luka, 14. januara 1975. Arhivsko-krajino B. Luka

(Vlado Makić)

(Nastavak II.-)

ABK 209-MG -III/124

Ustaše nisu nikoga pošteđjele. Nisu ostali pošteđjeni ni starci ni starice, ni djeca u povoju. Ubijali su sve, Sve ono što nije sasvim izgorjelo u prvom njihovom naletu, ponovo su palili. Svu stoku koju su uspjeli naći otjerali su svojim kućama iz kojih su poticali (Čarakovići, Rizvano-
vići, Amaline). Iz ovih sela bilo je dosta ustaša koji su vršili pljačke i ubistva. U ubistvima i pljački naročito se isticao Ramo Mrkalj, koji je išao zajedno sa ustašama i uzimao sve do čega je mogao doći, sve ono što mu je za bilo šta moglo poslužiti. On je ustašama govorio koga sve treba ubiti.

Narod Cikota, Volara i Jugovaca smatrao je partizane svojom vojskom. Narod je za partizane prikupljao odjeću i snabdjevao ih hranom. Žene i djevojke plele su i tkale za partizanske borce čarape, šalove, peškire itd. Svo stanovništvo pomagalo je borce, ali su se u pomoći i učešću u borbi naročito isticale porodice: Mile Gojića (učestvovao u pripre-
mama za ustanak i održavao je veze; dva su mu brata poginula kao partizanski borci), Drakulić (Dušan, Svetko, Dragan, Jovo) Zdravko i Živko), Marčeta Djordjo, Aco i Ostoja (sva trojica partizanski borci, sinovi Mirka Marčete koji je pred rat umro, siromašan ali veoma progresivan seljak, predsjednik Škol-
skog odbora osnovne škole u Cikotama prije rata), zatim porodica Čobanovića (istaknut borac bio je Milan Čobanović), porodica Ševo (Anka i Ratko), porodica Kosić (Božo, Stojan i još jedan), porodica Popić (Janko i Stojan), porodica Došen (naročito Dušan Došen), porodica Milošević (Jovo i njegov sin) i porodica Djuke Janjića.

U selu Volar posebno treba istaći doprinos u borbi porodica Grahovac Rade, Adamović Steve, Milojice, Gajića i Paš-
vića. U ustaničkim danima njihov doprinos bio je velik.

Ranjen sam od avionske bombe u maju 1942. godine u Vitasovcima, u zaseoku u blizini Blagaja. Bio sam u društvu sa Lazom Lazićem i omladincem Stevom Stojanovićem iz Trgo-
višta. Izviđjali smo neprijateljske položaje prema Bos. Novom. Našao je neprijateljski avion koji je tukao partizanske položaje. Ranjen sam gelerom u lijevu stranu grudi u predje-

lu ispod samog srca. Taj je geler izašao tek u avgustu 1942. godine kada sam se nalazio u koncentracionom logoru "Staro sajmište" u Zemunu.

Drugovi su me ranjenog smjestili kod Kate Stojanović u Trgovištu. Tu mi je bila i žena sa djetetom, koji su izbjegli iz Banje Luke u decembru 1941. godine.

U Vitasovcima bila je partizanska bolnica; tamo su me i previli. Poslije previjanja ležao sam kod Kate Stojanović u Trgovištu. Kada sam se oporavio, radio sam sa omladinom u Radmirovcu. Bila je to prva škola obrazovnog karaktera na slobodnoj partizanskoj teritoriji u BiH. Školu je pohađalo oko 110 učenika. U Radmirovcu sam na ovoj dužnosti ostao do neprijateljske ofanzive na Kozaru. U toku rasplamsavanja borbi jedan dio sklanjao se na Kozaru, a drugi dio naroda prema Grmeču. Išli smo preko Svodne, Dragotinje, Marina i Jutrogušta prema Jelovou. Pošto je pošas oko Kozare bio već zatvoren, krenuli smo nazad s namjerom da se prebacimo u Grmeč. Prilikom prelaska preko Sane sa jednom sam grupom bio zarobljen. Zarobila nas je jedinica folksdojčera 6. jula 1942. godine. Prije samog zarobljavanja uspio sam da od sebe odbacim sve dokumente jer sam smatrao da je bolje za mene da ne doznaju da sam učitelj.

Grupa koju su zarobili brojala je oko 10 lica. Tada smo bili zarobljeni: Zdravko i Svetko Drakulić, Nidžo Trmošljanin i ja, dok ostale nisam poznavao jer su bili iz drugih sela. Njemci su nas sproveli do Rizvanovića. Tu me je među zarobljenicima primjetio Ramo Mrkalj i počeo uzvikivati pokazujući na mene: "Ovoga treba odmah ubiti jer je na mene pucao iz mitraljeza kad smo kupili sijeno!". Međutim, to nije bilo tačno jer ja nisam uopšte pucao iz mitraljeza.

Njemač me je tada ošamario i to je bilo sve. Nisu nas zlostavljali. Potrpali su nas u kamione i dovezli u Prijedor. Priveli su nas u žandarmerijsku stanicu naglašavajući da su "doveli bandite". Onaj koji me je ošamario rekao je: "Ovo je glavni bandit", pokazujući na mene. Komandir željezničke stanice tada je rekao: "Treba te odmah ubiti jer ti i takvi kao ti trujete narod".

Iz Prijedora su nas kamionima doveli u Džinića ku-

Arhiv Bos. krajeve B. Luka

ABK 209 - MG - III / 124

ću u Benjoj Luci, gdje su u ustaškom redarstvu od nas prikupljeni lični podaci. Samnom je tada bila i sestra Mice Vrhovac, čijeg se imena ne sjećam.

Iza toga odveli su nas u Crnu kuću. Dakle, već 7. jula 1942. godine našao sam se u Crnoj kući. U ćeliji gdje su me smjestili bili su tri Midžića (otac, sin Zijad i još jedan sin po zanimanju električar), tri Jevreja (Mevorah iz Prijedora i još dvojica), Malešević iz Podgradaca, jedan kovač iz Kozarca (Musliman) i još neki.

Porodica Korda saznala je da se nalazim u Crnoj kući i slala je dosta hrane. Par puta dolazili su po mene na saslušanje. Znali smo da smo osudjeni na smrt. U toku noći među nas ubacivali su provokatore u namjeri da nešto doznaju. Čuvari su u toku noći upadali u ćelije i od reda tukli.

U Crnoj kući bio sam jedno 20 dana, odnosno do prvih dana avgusta 1942. godine. U međuvremenu doveden je u Crnu kuću i Esad Midžić, koga su u to vrijeme zarobili.

Saznao sam da je za mene intervenisao Jakov Higl, tadašnji školski inspektor i moj školski kolega. Jakov Higl bio je Nijemac iz Nove Topole, a intervenisao je da ne budem streljan. Mislim da je ova intervencija ipak pomogla.

Budući da sam sa trojicom Midžića bio u istoj ćeliji, spomenuo bih jedan detalj koji je vezan za Esada Midžića. Jednog dana doveli su Esada da se oprostí od dvojice braće i oca. Esad je rekao: "Oče, oprostí! Ostani takav kakav jesi! Pravda je na našoj strani!". Znalo se da će biti streljan. Esad se izuzetno hrabro držao. Izljubio se sa braćom i ocem. Ti su trenuci bili veoma potresni.

Po noći skoro da se nije moglo spavati. Čak i onda kada su nas poštediti od svojih ulaženja u ćeliju, teško se moglo spavati zbog krikova onih koje su mučili. Mučenja skoro da i nisu prestajala. Stalno smo bili u iščekivanju ko treba da dodje na red.

Jednog dana doveli su jednog domobranskog oficira koga su partizani zarobili, a zatim je ostao u partizanima. Radio je na području Omarske i Kozarca. Za vrijeme ofanzive na Kozaru i njega su zarobili i doveli u Crnu kuću; u našoj ćeliji ostao je jedno dva dana. I u ćeliji ga je tukao jedan agent. Poslije su ga odveli. Mislim da su ga streljali.

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-III/124

Negdje prvih dana avgusta prozvali su nas iz ćelija i izveli u dvorište. Bilo nas je oko sto ljudi. Ukrkali su nas u kamione. Prije nego što su nas ukrkali uspio sam da se vidim sa Zdravom Kordom. Prepoznala me je kroz prozor. Uspjeli smo da izmjenimo samo nekoliko uobičajenih rečenica uzajamnog ohrabrenja. Kroz prozor mi je dobacila nekoliko novčanica - kuna. Čini mi se da je bila ubjedjena da iz zatvora neće izaći živa.

Kad smo sjeli u kamion, podjelio sam novac. Smatrao sam da mi neće biti potreban. Koliko se sjećam, sve su nas poptrpali u tri kamiona; u dva kamiona muškarci, a u jedan kamion žene. Kamioni su bili, koliko se sjećam njemački, odnosno vozili su ih Njemci. Kad smo pošli bili smo u neizvjesnosti gdje nas vode. Smatrali smo da će nas odvesti u logor Stara Gradiška. Svima je laknulo kada smo konstatovali da kamion ne skreće u pravcu logora.

Dovezli su nas u Okučane. Tu su nas ukrkali u teretne vagone. Kompozicija je krenula prema istoku u pravcu ~~Star~~ Slavenskog Broda. Kada smo prošli i ovaj grad već smo pomišljali da će nas odvesti u Srbiju. Iskrkali su nas u Zemun. Postrojili su nas i povelili prema Beogradu. Medjutim, blizu savskog mosta kolona je skrenula desno u pravcu Starog sajmišta. Na ulazu u ovaj koncentracioni logor stajao je natpis "Arbeit macht frei", natpis na kapiji pun cinizma "Rad vas oslobadja", cinizma u dekoru bodljikave žice i rešetki na prozorima zgrade.

Dvorište je već bilo nakrcano logorašima u jadnom fizičkom stanju, logoraša svih uzrasta. Nad logorom se vila crna zastava. Crna zastava je asocijala na glad, mučenja, ubistva i sve oblike unižavanja ljudskog dostojanstva.

Cijelu grupu uveli su u logorsku kartoteku. Kada sam davao generalije rekao sam da sam zemljoradnik. Smatrao sam da je za mene bolje da me smatraju zemljoradnikom, a ne intelektualcem.

U Starom sajmištu tada je bilo oko 10.000 logoraša. Sa područja Kozare bilo je veoma mnogo logoraša tako da sam stekao utisak kao da je skoro svaki drugi iz Bosne. Sreo sam i mnogo poznanika. Bilo je dosta logoraša i iz Istočne

Bosne. Među logorašima bilo je mnogo prosvjetnih radnika, glumaca, pravnika i drugih intelektualaca. Sa područja Kosova u logoru su bili Čerkez i Veli Deva. Jedan broj logoraša doveden je iz logora u Nišu.

Logor su držali Njemci. Uslovi života bili su veoma teški. Mučili su nas gladju i batinama. Zvjerska ubistva bila su svakodnevna pojava. Angažovali su svoje plaćenike koji su svakodnevno toljagama ubijali. Gledao sam kako su zvjerski tukli Sabataja, jednoj Jevrejina iz Prijedora. Tamo su ga i ubili. Život u tim uslovima nije imao svoju vrijednost. Stalno smo bili u iščekivanju da budemo prozvani. Sami smo se hrabрили i gajili nade da ćemo sve to preživjeti. Međutim, veliki broj to nije dočekao.

U ovom koncentracionom logoru bilo je djece od 13 i staraca od oko 80 godina. Gledao sam djecu iz sela Grbavaca kako jedu lišće i travu. Glad je sve mučila. U početku, jedno 15 dana, nismo dobijali nih korice hljeba. Dobivali smo samo neki prljavi kupus, vjerovatno od otpadaka neke menze. Svakodnevno se od iscrpljenosti i gladi umiralo. Mislim da je dnevno umiralo oko 100 ljudi. Mrtve su kao klade tovarili u zaprežna kola i u toku noći odvozili. Bili su to jezoviti prizori.

Betonski hodnici zgrade Starog sajmišta odjekivali su od vojničkih čizama i njemačke bahatosti. Svi postupci koje su činili bili su u znaku nastojanja da unize naša ljudska dostojanstva.

Jednog dana zatvorili su i kuhinju. Izveli su nas van i naredili da skinemo odjeću. Bilo je to negdje sredinom avgusta 1942. godine. Sva odjeća bila je stavljena, odnosno nabacana na jednu gomilu. Ostali smo mahom goli, a neki su zadržali samo gaće, odnosno one dronjke koji su nekad predstavljali veš. Tako smo ostali goli cijeli dan sve do blizu ponoći, odnosno do oko 23 sata. Pretpostavljali smo da će nas sve pobiti. Međutim, nisu to učinili. U svakom slučaju, ovo je bio oblik psihološkog mučenja. Poslije 23 sata komandovali su nam da uzmemo svoju odjeću. Nastala je strahovita gužva. Razumije se da se nije mogla naći vlastita odjeća. Uzimali smo ono što smo mogli obući. Tek kasnije dolazilo je do zamjene ako je ne-

ko uspjevao da svoju odjeću nadje na nekom od logoraša.

Koliko sam doznao, prije nas u ovom logoru bili su smješteni Jevreji koje su poubijali. To se moglo vidjeti i iz tekstova i imena napisanih na zidovima zidane zgrade i daskama baraka.

Krajem avgusta 1942. godine logorske vlasti izdvojile su grupu od oko 2.500 logoraša. U ovoj grupi nalazio sam se i ja. Izveli su nas i povelili. Nismo znali šta namjeravaju da učine. Preveli su nas u drugi logor, logor koji se nalazio na mjestu gdje je sada podignuta zgrada Saveznog izvršnog vijeća. Jednu drugu grupu, otprilike istog broja logoraša, odveli su u pravcu Beograda. Kasnije sam doznao da su ih odveli u rudnik Trepču. Među ovima bio je i onaj Malešević iz Podgradaca, koji je samom bio u ćeliji Crne kuće. On je 1943. godine bio u grupi od oko 350 ljudi koji su iz Trepče otišli u partizane. Malešević je kasnije ranjen na sremskom frontu, a sada živi u Podgradcima kao stoprocentni invalid.

Da ne zaboravim, sada bih rekao nešto o onom kamionu žena koji je iz Crne kuće krenuo zajedno sa nama. Žene nisu smjestili u logor Staro sajmište, već su ih odveli u logor Banjica. Među njima bila je i učiteljica iz Prijedora Mićkanović, čijeg se imena ne mogu sjetiti.

U novi logor gdje smo dovedeni bio je komandant neki banatski Nijemac, čije je prezime bilo Šmit. Čuli smo kako je naša grupa bila predviđena za transport u neki logor u Njemačkoj. Glasine su kružile, ali ništa pouzdano nismo znali. Hrana je bila isto tako loša kao i u prethodnom logoru. Logoraši su od gladi i zaraznih bolesti masovno umirali. Bila je to ista slika kao i prethodna. Smrad i zadah svuda se širio. U takvim prilikama ostali smo do konca novembra 1942. g. Od oko 2.500 pomenutih logoraša moglo se kretati oko 750.

Jednog dana u novembru 1942. godine odvojili su grupu od oko 450. Odveli su nas na željezničku stanicu Zemun. Ukrcali su nas u teretne vagone i krenuli smj u pravcu Zagreba. Pretpostavljali smo da nas vode u Njemačku.

Na željezničkoj stanici u Zagrebu dobili smo čaj od Crvenog križa. Osim čaja nismo ništa drugo dobili. No, i to je bilo ipak nešto.

Drugog dana u noći stigli smo u Krems. Tu su nas pos-

trojili u redove. Preuzela nas je druga njemačka straža i u koloni povelala. Usput su nas i tukli. Mnogi su od iscrpljenosti i umora padali u jarke. Ubijali su one koji se nisu mogli dalje kretati. Uveli su nas u logor KREMS - stalag 17 B. Bili smo ušljivi, prljavi, izmoreni, bolesni, gladni i žedni. Logor je bio od gradića Kremisa udaljen oko 8 km.

Stavili su nas u blok do ruskih zarobljenika. Bili su tu i zarobljenici stare jugoslovenske vojske, ali nismo bili u njihovoj blizini. Samo smo čuli da se i oni tu nalaze. Tada su nas registrirali kao ratne zarobljenike. Ja sam zaveden pod brojem 76.262. Svako je dobio svoj broj. Na dalje bili smo samo brojevi.

Došli smo izmoreni i bolesni. Bio je potreban oporavak jer su nas, kako sam čuo, planirali za fizički rad. Uslovi u ovom logoru bili su daleko bolji nego u prijašnjim. U decembru 1942. godine dobili smo čak i paketa Crvenog krsta iz Ženeve. Za nas je to bio svečan trenutak.

Iz susjednog ruskog bloka dolazio je svaki dan jedan ljekar sa bolničarima. I ljekar i oba bolničara bili su ruski zarobljenici. Oni su vršili ljekarske preglede i liječili sa ono malo lijekova koje su ima logorske vlasti stavile na raspolaganje.

U logoru Krems nalazili su se samo ruski zarobljenici i zarobljenici stare jugoslovenske vojske. Od barake Rusa dijelila nas je žičana ograda, ali smo kroz žicu ipak mogli da razgovaramo. Na ovaj način prenosili smo i informacije do kojih smo uspjivali doći.

Razbolio sam se. Već sam pomišljao da se neću moći izvući. Zahvaljujući intervenciji ruskog ljekara ostao sam živ. Mislím da sam imao neku težu bolest, možda i sam tifus, kombinovanu sa opštom iscrpljenošću organizma.

(Prekid)

15. januar 1975. godine
Banja Luka

Vlado Makić
(Vlado Makić)

Arhiv Bos. krajine B. Luka
ABK 209-MG-III/124

(N a s t a v a k III.)

Postepeno se razvio i politički rad među logorašima. U političkom radu prednjačili su Rusi, a među nama: Tomo Kaludžera iz niškog zatvora, Stanišić (šef katastra iz Niša), Mustafa Burazerović iz Prijedora i ja.

Jedne večeri u januaru 1943. godine organizirali smo i priredbu. Pripremili smo dramski prikaz "Sluge Jerneja". Ja sam pozdravio oko 450 prisutnih jugoslovenskih logoraša sa "Smrt fašizmu-Sloboda narodu!". Kao uvod u priredbu, održao sam kraći govor u kome sam izneo političku situaciju, odnosno ono što mi je o političkoj situaciji bilo poznato jer smo mnoge vijesti doznawali od Rusa.

U vezi sa antifašističkim pozdravom rekla su mi dvojica Crnogoraca: "Mislili smo da smo mi Crnogorci hrabri, ali vidimo da su i Bosanci hrabri."

Svi u logoru bili smo solidarni. Bilo nas je iz svih krajeva Jugoslavije. Nije bilo četničkih rovačenja. Komandant logora dobro je govorio srpsko hrvatski jezik. Doznali smo da je bio kotarski predstojnik negdje u Bosni za vrijeme Austro-ugarske. Po svoj prilici, radio je u Bos. Gradišci kao austro-ugarski činovnik jer je dobro poznavao ovaj kraj, a i mentalitet naroda u Bos. krajini.

Iz logora u Kremsu krenuli smo dalje 27. januara 1943. Ukrkali su nas u teretne vagone. Ostalo nas je oko 400 od one grupe koja je dovezena u Krems.

Dovedeni smo u stalag Štargart, logor između Štetina i Berlina, na teritoriji prema Poljskoj. Uveli su nas u logor. Primjetili smo dva bloka jugoslovenskih zarobljenika. Idući dalje u koloni vidjeli smo u jednom bloku civile. Kad smo prišli bliže, međusobno smo se prepoznali jer je to bila grupa koja je poslije našeg odlaska ostala u Zemunu. Transport ovih logoraša krenuo je nakon našeg odlaska.

Uveli su nas u isti blok. Kao i oni, bili smo šaroliko odjeveni. Kao i u prethodnom logoru, i ovdje smo bili pored bloka ruskih zarobljenika. Stekao sam utisak da su ruske i jugoslovenske vojskovođe izdvajali od ostalih.

U ovom su logoru uslovi bili teži nego u Kremsu. Hrana je bila daleko lošija. Ovdje su nas i maltretirali. Sa ovom

grupom iz Zemuna bio je i jedan ljekar koji je vršio preglede. Međutim, nije nam mogao mnogo pomoći jer nije imao lijekova. Zbog toga su i bili slabi efekti njegovog rada. Mogao je da konstatira bolest, ali ne i da pruži potrebnu pomoć.

Bilo nam je zabranjeno da se javljamo svojoj rodbini. Tek nam je krajem marta 1943. godine bilo dopušteno da se javimo na zarobljeničkim kartama.

Nešto prije toga, u naš je blok sa ljekarem došao bolničar Milan Subota, zarobljenik jugoslovenske vojske, rodom iz Karajzovaca kod Nove Topole. On je javio mojoj porodici da se tu u logoru nalazim da bi znali da sam živ. Naime, od kraja avgusta 1942. godine pa do kraja marta 1943. godine moja porodica nije znala da li sam živ jer nisam imao prilike da im se javim.

Jednog dana njemački ljekaru su nas rentgenski pregledali. Izdvojili su zdrave i transportom uputili negdje dalje. Od bivše grupe ostalo nas je oko 150. Kasnije smo čuli da je transport otišao za Norvešku.

Od grupe koja je ostala u logoru izdvojeni su oni koji su mogli raditi. Rasporedjeni su prema kvalifikacijama. Išlo se u grupama na rad u okolinu (arbajt komande). Neki su otišli dalje jer se nisu vraćali na spavanje u logor.

Budući da sam bio bolestan nisu me slali na rad. Njemci su forsirali da se što više radi obećavajući da će biti bolja hrana. Neki su se namjerno ranjavali samo da ne idu na posao. Mnogi su dovedeni na ivicu nervnog rastrojstva. Tako se jedan trgovački pomoćnik iz Prijedora, neki Hamza ili Hamzić, u trenucima nervnog rastrojstva objesio.

Budući da se naša odjeća skoro raspala, u logor Štargart dobili smo stare uniforme francuske, holandske i poljske vojske. Opet smo bili šaroliko odjeveni, ali u odjeći koja je bila toplija.

U aprilu 1943. godine nas nekoliko intelektualaca odveli su u stalag 21 c u Šokenau kod Poznania. Teretnim vagonom prebačeno nas je oko 15. U ovom logoru zatekli smo holandske i norveške zarobljenike. Ovdje je hrana bila daleko bolja. Za hranu dobivali smo čak i ribu, tako da smo se oporavili. Međutim, ovu hranu nismo dobijali od logorskih vlasti, osim one uobičajene, već od holandskih i norveških zarobljeni-

Arhiv Eos. krajine E. Luka

ABK 209-MG- III / 124

ka čiji je tretman bio daleko bolji.

Iz ovog logora javio sam se ženi da zna da se više ne nalazim u bivšem logoru. Naime, u ovom logoru dobili smo poštanske logorske karte da se javimo porodicama. Ubrzo dobio sam kartu da javim da se više ne nalazim ni u ovom logoru. Iz ovoga je bilo jasno da slijedi dalji transport. U ovom smo logoru ostali nešto oko mjesec i po dana.

Početak juna ili koncem maja 1943. godine prebacili su nas u Oflag VI C - Osnabrik. U logoru Osnabrik bilo nas je oko 10.000 Jugoslavena, pretežno zarobljenika stare jugoslovenske vojske. U logoru sam sreo Bogdana Zeljkovića, Rajka Zeljkovića, Nebojšu Uzelca, Svetka Lovrića (koji je poslije rata ostao u Njemačkoj i produžio za Ameriku; otac mu je bio kontrolor na željeznici u Banjoj Luci), Iliju Zeleniku iz Prijedora, Slobodana Remetića iz Bos. Gradiške i druge.

U ovom su logoru zarobljenici bili veoma slabo obavješteni o političkoj situaciji u svijetu, a skoro ništa o političkoj situaciji u Jugoslaviji, naročito NOB-i. Ovdje je bilo političkih konfrontacija. Jedna je grupa bila za Dražu Mihajlovića, ali je najveći broj logoraša ipak stao na stranu narodnooslobodilačke borbe.

Grupa sa kojom sam ja došao bila je sastavljena od onih koji su učestvovali u NOB-i i ona je mnogo učinila na obavještavanju zarobljenika o stvarnoj političkoj situaciji u domovini i izdaji četnika.

Ja sam bio u baraci br. 7 kao sekretar jedne grupe logoraša, kojoj su pripadali: Jovo Obradović (sada penzioner u Osijeku), Labud Kirić (penzionisani potpukovnik JNA, sada živi u Zagrebu), Dragan Trivanović (rodom iz Slavonije), Nebojša Uzelac iz Banje Luke (kao potpukovnik JNA u Zagrebu) i Šućur (radnik želj. radionice u Predgradju).

Preko Rade Lukića (studentom prava, rodom iz Bijeljine) održavao sam vezu sa partijskim komitetom u logoru. Rade Lukić me je obavještavao i donosio ismene izvještaje koje sam čitao pred svojom grupom. Donosio mi je i neke partijske brošure. Nije mi poznato kako je do njih dolazio.

U par navrata štrajkovali smo i gladju. Kako se rat približavao kraju, sve je više bilo onih koji su se oprede-

Arhiv Bos. krajine E. Luka

ABX 209-MG-III/124

ljivali za NOB. Nastojali smo da što više zarobljenika bivše jugoslovenske vojske privučemo na našu stranu. U tome smo imali uspjeha. Međutim, dolazilo je i do tuča sa pristalicama monarhije i Draže Mihajlovića. Ovi su nas optuživali kod logorskih vlasti.

Veliki broj naprednih logoraša i Jevreja bio je izdvojen u Lager D, u kome su bili teži uslovi. Politički rad nije prestajao. U cilju političkog izgrađivanja napredne grupe održavale su politička predavanja i druge oblike političkog rada i djelovanja.

U ovom logoru ostali smo sve do januara 1945. god. Logor je bio bombardovan 16. decembra 1944. godine od strane strane engleske avijacije. Bombardovani smo u toku noći. Ranjenje je lakše i teže oko 100 logoraša, a približno isti broj je i poginuo. Logor je bio udaljen od grada Osnabrika jedno 4 km. U samoj blizini logora bila je smještena njemačka protivaviionska artiljerija. Tu su je kraj logora postavili da bi im sam logor bio zaštita od savezničkih aviona. Do bombardovanja logora došlo je, mislim, zabunom.

Bombardovanje logora Njemci su koristili u propagandne svrhe. U toku bombardovanja porušene su mnoge barake. Na jednu je izravno pala bomba i svi su u njoj izginuli. Međutim, sve bombe nisu eksplodirale. Da su i one aktivirane bilo bi više žrtava.

Pošto su naše barake izgorjele, u prvoj polovini januara 1945. godine poslali su nas u logor Hamerštajn. U teretnim vagonima bilo je prebačeno oko 1.500 logoraša. Ovaj logor bio je na granici između Njemačke i Poljske. U vagonima bili smo povezani žicom. Putovali smo dan i noć. Hladnoća je bila velika. Bili smo dvoje po dvoje vezani. U vagonu su bili i stražari, obično jedan ili dva. Od hladnoće svi smo se posmrzavali. U ovom transportu bili su pretežno politički napredni logoraši, kao da su nas birali.

I u logoru Hamerštajn susreli smo grupu zarobljenika stare jugoslovenske vojske, koja je bila dovedena iz Nirnberga. U ovom logoru sam susreo Dragu Zimonjića (učitelja iz Banje Luke), profesora Mihajla Djerića, učitelja Branka Janjića, Hamida Kukića (sekretara Gajreta, koji nije htio da se vrati na poziv vlasti NDH), učitelja Milana Devića, učitelja Jovu Voji-

Arhiv Bos. krajine E. Luka

ABK 209-MG-111/124

novića (iz Podgrmeča) itd.

U logoru su se nalazili i američki zarobljenici, koji su imali dobar tretman, a i stalno su dobivali pakete preko Crvenog krsta.

Ovdje smo ostali veoma kratko jer su se približavale sovjetske jedinice. Naročito u večernjim satima dobro su se sa istoka čuša tutnjava borbi na frontu. Ponekada su se vidjeli čak i odbljesci.

Jedne večeri oko 20 časova logorske su nas vratiti postrojile i krenuli smo u koloni prema zapadu. Išli smo u koloni u pratnji logorskih stražara. Američke zarobljenike odveli su u drugom pravcu. Gazili smo po dubokom snijegu, a bilo je veoma hladno. Zbog umora i gladi sporo smo se kretali. Pješaćenjem smo se malo zagrijali, ali je umor postajao sve veći i veći. Tako je počela naša odiseja kroz Pomeraniju. Kolona se kretala pješke, dva mjeseca bez krova nad glavom. Logoraši su svakog časa padali od umora. Mnogi su i umirali. Spavali smo na otvorenom prostoru ili u šupama na koje smo naišli. Veoma rijetko dobivali smo nešto toplo za hranu.

Vidjeli smo i kolone izbjeglica koje su se također kretale prema zapadu. Bili su to oni koji su bježali ispred istočnog fronta.

Prošli smo kroz Štetin. Odveli su nas na ostrvo Svindeminde gdje smo prenoćili pod vedrim nebom. Hladnoća je stezala. Sutradan se put nastavljao dalje na zapad. Prošli smo i kroz Grajsvald. Negdje između Berlina i Hamburga na nekoj željezničkoj stanici ukrcali su nas u vagone i dovezli u logor Sambostel, nešto južnije od Bremena. Taj je logor bio podignut na pustom prostoru, a u njemu su smjestili oko 25 hiljada logoraša svih nacija. Bilo je tu i Jugoslavena, ali nisam nikoga sreo koga bih od ranije beznao. Prema paušalnoj ocjeni, najviše je bilo Poljaka, Engleza i Italijana. Bilo je dosta i Rusa.

U logor Sambostel prispjeli smo 1. aprila 1945. g. Uslevi u logoru bili su užasno teški. Nešto poslije nas doveli su i logoraše iz nekog koncentracionog logora u kome je bilo dosta i Jugoslavena. Već oko 18. aprila 1945. godine čuli su se odjeci borbe na frontu iz pravca nadiranja Druge britanske armije. Nekoliko dana vodila se borba preko logora.

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209 - MG - III / 124

Njemačka i britanska artiljerija tukle su jedna drugu preko naših glava. Definitivan napad Englezi su izvršili 25. aprila 1945. godine. Iz baraka smo gledali kako se maskirani engleski vojnici približavaju žiocama logora. Oduševljeno smo ih dočekali kao oslobodioca.

Istog dana dio jugoslovenskih zarobljenika dobio je oružje za čuvanje straže. Amerikance i Engleze odmah su izdvojili i transportovali van logora. U logoru su ostali samo Rusi, Poljaci, Jugosloveni i Italijani. Englezi su nam saopštili da možemo izlaziti iz logora, ali da se opet u njega moramo vratiti da bismo bili na okupu. Naglasili su da nam je zabranjeno da se svetimo.

Prvih dana nakon oslobodjenja logora samó smo sebi pripremali hranu koljući njemačku stoku koju smo iz ekoline dovodili. Italijani su čak dotjerali jedno manje stado ovaca. Sve smo ovce poklali i dobro se počastili.

Već 26. aprila 1945. godine, narednog dana poslije oslobodjenja logora, Englezi su doveli brojnu ekipu engleskih ljekara i njemačkih medicinskih sestara. Bilo ih je oko 50. Posebnu pažnju posvetili su grupi koja je bila dovedena iz koncentracionog logora. Svi smo bili zaprašeni DDT-iem.

Logor nije imao kanalizacije. Postojale su samo septičke jame. Negdje treći ili četvrti dan Englezi su doveli jednu cisternu za čišćenje kanalizacije. Cisternu su vukli njemački niži i viši oficiri, kojima su Englezi dali zadatak da čiste klozetske jame. Logoraši su to posmatrali sa oduševljenjem. Dovikivali su da Njemci nisu ništa bolje ni zaslužili i da takav posao odgovara njemačkoj kulturi itd.

Englezi nisu uopšte htjeli da sa Njemcima govore. Francuzi su lupali stakla na njemačkim kućama.

Negdje oko 15. maja 1945. godine Englezi su nas Jugoslovene ukrcali u kamione i odvezli u Bohorst, jedno veće selo na granici Holandije. Tu su nas smjestili u tvorničke hale i stanove SS-ovaca. Englezi su organizovali zajedničku kuhinju. Hranu su dovozili iz Engleske, a bila je veoma dobra. Tamo smo ostali oko tri i po mjeseca. Došla je i naša vojna misija koja je organizovala predavanja i razgovore sa zarobljenicima. Samo mali broj avanturista nije želio da se vrati

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-146-III/124

u domovinu. Svi su ostali jedva čekali da se vrate.

Prvi transport za Jugoslaviju krenuo je 22. avgusta 1945. godine. U teretnim vagonima putovali smo do naše granice 4-5 dana. U vagonima bilo je dosta mjesta. Voz je bio okličen zastavama, slikama, cvijećem, parolama. Mislim da smo na našu granicu došli 27. avgusta 1945. Na pograničnoj stanici Jesenice izašli smo iz vagona. Ranija kompozicija vraćala se nazad, a mi smo ušli u naše vagone i nastavili put preko Ljubljane i Zagreba za Osijek. U Zagrebu smo se zadržali nekoliko sati. U Osijeku smo prenoćili i dobili isprave za dalje putovanje. Ja sam putovao do Vinkovaca, a kompozicija je produžila prema Srbiji. U Vinkevcima sam sjeo u voz za Okučane. Zaboravio sam da spomenem da smo u Osijeku dobili suhu hranu za putovanje (hljeb i konzerve) i cigarete. Isprava koju smo dobili u Osijeku služila nam je i kao vozna karta.

Iz Okučana nas četvero krenulo je prema Banjoj Luči: Branko Janjić, ja i još dvojica iz Sanskog Mosta. Našli smo jednog seljaka iz Laminaca, koji nas je povezo u seljačkim kolima. Prevoz smo platili sa po jednom dekom.

Osim našeg transporta iz Bohorsta su krenula još dva transporta za Jugoslaviju.

Branko Janjić i ona dvojica iz Sanskog mesta sišla su u Zaluzanima i vozom su produžili za Prijedor. Ja sam produžio put za Banju Luku. Kad sam došao u Banju Luku saznao sam da mi se žena nalazi u Romanovcima. Istim kolima vratio sam se do Romanovaca. Do tadašnjeg našeg susreta moja supruga cijelu godinu dana nije znala da li sam živ ili mrtav.

17. januar 1975. godine

Banja Luka

Vlado Makić
(Vlado Makić)

